

Сутність і зміст поняття „патріотизм” у літературі

Вивчення і аналіз енциклопедій, словників та психолого-педагогічної літератури засвідчують, що патріотизм розглядається у них як почуття, властиве лише тій людині, яка проявляє любов і відданість до Батьківщини, готовність до самопожертви в ім'я інтересів власної держави. В сучасних словниках це поняття визначається по-іншому й рідше використовується в літературних джерелах та повсякденному житті. Саме тому є потреба досконало вивчити його сутність і зміст з тим, щоб правильно застосовувати в патріотичному вихованні підростаючого покоління.

У “Словнику іноземних слів” поняття “патріотизм” (гр. patriotes – батьківщина, вітчизна) розглядається як любов до батьківщини, до вітчизни. Це почуття, вказується у словнику, ще здавна було властиве народним масам. Народ, керуючись цим почуттям, піднімався на боротьбу проти національного і класового гніту, іноземних загарбників. Основою патріотизму є рівність прав рас і націй, дружба народів, морально-політична єдність народу [15, с. 482 – 483]. Як свідчать інші словники [5, 14, 20], патріотизм указує на любов до Батьківщини, прив'язаність до місця свого народження та проживання. О.М. Толстой [17, с. 297] зазначив, що це поняття включає набагато більше. Це усвідомлення своєї невід'ємності від Батьківщини, переживання разом з нею її щасливих і нещасливих днів. У “Настільному словнику” [4, с. 42] наголошується, що патріотизм означає не лише любов до Вітчизни, а й любов до землі, народу, середовища, в якому народились, прагнення жертвувати особистими своїми інтересами для загального добра. Бо патріот в “Глумачному словнику російської мови” [21, с. 68] розглядається як людина, віддана своєму народу, що любить свою Батьківщину, готова на жертви й подвиги в ім'я своєї Вітчизни. А поняття “патріотизм” характеризується як любов, відданість і прив'язаність до Вітчизни та свого народу. У “Словнику російської мови” С.І. Ожегова [6, с. 485] підкреслюється, що патріот – це людина, одухотворена патріотизмом, а поняття “патріотизм” указує на відданість і любов до своєї Вітчизни, до свого народу, на готовність до самопожертви й подвигу в ім'я інтересів своєї Батьківщини. “Універсальний словник-енциклопедія” розглядає патріотизм як позицію, яка поєднує відданість і любов до Батьківщини, солідарність із власним народом, повагу до інших народів, пошану до їхніх суверенних прав і є протилежністю шовінізму [22, с. 1032]. В “Українському педагогічному словнику” відмічається, що “патріотизм – це одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури” [2, с. 249]. У “Педагогічному енциклопедичному словнику” патріотизм трактується як любов до Батьківщини, рідної землі, до свого культурного середовища. З цими основами патріотизму як природного почуття поєднуються його моральне значення, обов'язок і чесноти. Усвідомлення своїх обов'язків щодо Батьківщини і сумлінне виконання їх створюють чесноту патріотизму, котра здавна мала релігійне значення. Найбільш глибоке розуміння національного патріотизму, вказується в словнику, з'явилося на початку XV століття. Воно пов'язане з подвигом французької народної героїні Жанни д'Арк, яка зазначала, що кожен має бути незалежним від чужоземців на своїй землі й мати серед собі подібних свого верховного керівника. В подальшому і в інших країнах національний патріотизм формувався під впливом боротьби за свою незалежність. Зазвичай, інтерес до патріотизму з найбільшою силою виникав у ситуаціях війн, революцій та інших соціальних катаклізмів. Довготривалий період в історії людства Батьківщина визнавалась єдиним, найвищим предметом поклоніння і служіння. Однак у сучасних умовах такий патріотизм, пов'язаний з фактичною ворожнечею до інших народів, приречений на неминучу загибель [9, с. 185].

М.Д. Ярмаченко розглядає патріотизм як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, що називаються любов'ю до Батьківщини. Автор указує, що любов до Вітчизни – це піклування про інтереси та історичну долю країни і готовність заради них до самопожертви; вірність Вітчизні, що бореться з ворогами; пошанування соціальних та культурних досягнень своєї країни; співчуття до страждань народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого Вітчизни й успадкованих від нього традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому). Всі ці прояви патріотизму відображаються в моральній свідомості людства і в змісті різних моральних вимог. Саме тому патріотизм і є одним із принципів моралі. В періоди великих історичних потрясінь патріотичні почуття різко загострюються. Тому “виховання патріотизму в підростаючого покоління – одне з найважливіших завдань всієї системи освіти і виховання” [10, с. 356].

В. Скуратівський характеризує патріотизм як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі і виражає названі вище почуття та емоційні стани. На думку автора, патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т.д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національних та культурних традицій до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди [23, с. 471 – 472].

В.С. Білоус зазначає, що патріотизм це любов до Батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені. Патріотизм – явище соціально-історичне. У різні епохи воно має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до Вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвитку суспільства формування патріотизму є невід'ємною частиною суспільної свідомості, національної свідомості і самосвідомості людей. У період переходу від тоталітарних режимів до демократичних, формування правової суверенної держави утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі. В Україні патріотизм живиться прогресивними патріотичними традиціями українства, а також кращими зразками патріотичних традицій інших країн і народів, світового демократичного руху, збагачуючи їх історичними здобутками своєї Вітчизни. „Утвердження в свідомості громадян України, насамперед молодого покоління, ідей

патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу – сьогодні одне з найважливіших завдань нової системи патріотичного виховання [12, с. 477].

У “Словнику філософських термінів” патріотизм розкривається як моральний принцип, моральна норма і моральне почуття, які виникли ще на зорі становлення людства і глибоко осмислені вже античними теоретиками. Патріот – людина, яка виражає і реалізує в своїх учинках глибоке почуття поваги і любові до рідної країни, її історії, культурних традицій, її народу. Ще з часів Сократа розглядали патріотизм не тільки як *властивість* людини, яка розкриває її моральні якості, суспільно-політичні риси, котрі проявляються в її вчинках, діях як громадянина, прихильника або противника тих чи інших політичних сил, які виражають певні суспільні інтереси. Як стійке моральне почуття патріотизм виростає із особливостей способу життя і культурних традицій того чи іншого етносу, формується в процесі оволодіння підрастаючими поколіннями мовою і домінуючими формами мислення, нормами і еталонами культури й закріплюється в певних фіксованих настановленнях поведінки завдяки спілкуванню з представниками старших поколінь, які схвалюють або осуджують поведінку молодих. Вважається, вказується у словнику, що на формування патріотичних почуттів безпосередньо впливає ментальність етносу, зумовлена природними, національними і соціокультурними умовами, в яких протягом тривалого часу живуть ті чи інші народи. Ментальність як спосіб мислення або склад розуму містить всі аксіологічні форми свідомості і утворює той менталітет, який визначає спосіб життя етносу, його основні поведінкові реакції, переваги, смаки, засоби і методи спілкування й соціального контролю [18, с. 408].

У “Педагогічному словнику” характеризується патріотизм як любов до Батьківщини, до свого народу. Патріотизм – це почуття любові людей до Вітчизни. Він нерозривно пов’язаний з інтернаціоналізмом і несумісний з будь-яким проявом націоналізму, шовінізму і космополітизму. Патріотизм є могутньою силою суспільства. Підрастає покоління, вказується в словнику, постійно спостерігаючи успіхи в будівництві фабрик, заводів, готується до активної участі в цьому будівництві й постійно вчиться любити свою Батьківщину. В процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди і переконання. Їх формуванню сприяють також різні форми позакласної і позашкільної роботи. Це, зокрема, зустрічі з відомими людьми, учасниками Великої Вітчизняної війни, участь у походах по рідному краю, переписка зі школярами різних міст і областей тощо. В учнів формується істинне, “активне ставлення до оточуючої дійсності, прагнення активно брати участь у будівництві суспільства” [8, с. 86].

У “Словнику російської мови” патріотом визначається той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народу, Вітчизні. Вперше слово “патріот” з’явилось в період французької революції 1789 – 1793 рр. Патріотами тоді називали себе борці за народну справу, захисники республіки на відміну від відступників, зрадників Батьківщини з табору монархістів. Той, хто відданий чомусь, вказується в словнику, гаряче любить щось, той є, наприклад, патріотом свого підприємства. Про таких людей розповідають, що вони “рідного заводу патріоти”, що “на другому місяці бойової роботи вони (льотчики) вже стали патріотами своєї справи”. Патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість своїй вітчизні, своєму народу. Тому всі трудящі мають виховуватися в душі “патріотизму, в душі безмежної любові до своєї Батьківщини”. Космонавт Леонов зазначає, що “великий патріотизм починається з малого, – з любові до того місця, де живеш” [16, с. 32 – 33].

В.О. Сухомлинський визначає патріотизм як любов до Батьківщини, одне з найбільш глибоких і благородних почуттів людини. “Це творча, неспокійна любов до рідної землі до всього, що створено старшими поколіннями і твориться сучасниками в ім’я прийдешніх поколінь, це не пасивне милування оточуючим тільки тому, що воно рідне, а боротьба за велич і могутність Батьківщини, щоб завтра було кращим, ніж сьогодні”. Почуття любові до Батьківщини, наголошує автор, це одне із найскладніших і найбагатогранніших моральних почуттів. У ньому органічно поєднується любов до рідної природи, села і міста, рідної матері і рідної мови. Почуття любові до рідного, близького, дорогого переплітається з свідомістю патріотичного обов’язку перед народом, з думкою про особисту відповідальність за його ідеали, боротьбу, прагнення [19, с. 3 – 4].

М.Д. Зубалій розглядає патріотизм як всеосяжне і глибоке почуття особистості, яке включає любов до своєї країни, народу, землі, національних традицій, рідного дому, природи, народних звичаїв, культури, матеріальних і духовних цінностей. Патріотизм нерозривно пов’язаний з відповідальністю за долю свого народу, країни, її національну незалежність, передбачає постійну готовність відстоювати їх від будь-якого ворога. Означені якості проявляються “не абстрактно, не в словесно-умоглядній формі, а конкретно, дійово”, найбільш виразно це проявляється в позитивному ставленні до військово-патріотичної роботи, підготовки себе до майбутньої служби в армії та захисту Батьківщини [1].

Б.С. Кобзар, Є.П. Постовойтов та інші визначають патріотизм як соціально-політичний і моральний принцип, який в узагальненій формі виражає почуття любові до Батьківщини, турботу про її інтереси і готовність до захисту її від ворогів. Патріотизм проявляється в гордості за досягнення рідної країни, в повазі до її історичного минулого й в бережливому ставленні до народної пам’яті, національних і культурних традицій, до самобутності народу. Моральне значення патріотизму визначається тим, що він є однією з форм поєднання особистих і громадських інтересів, єдності людини і Вітчизни. Але патріотичні почуття та ідеї лише тоді морально підносять людину і народ, коли поєднані з повагою до інших народів і не впроваджуються в психологію національної виключності й недовіри до інших націй. Автори наголошують, що патріотизм у поєднанні з інтересом і любов’ю до всіх націй – неодмінна умова нормального здоров’я і серця; бо для людини природно любити свою родину, своє село і місто, свою країну і її народ, а також своїх сусідів, інші народи і всю земну кулю – нашу велику Батьківщину [3, с. 34 – 35].

Р.Р. Петронговський під патріотизмом розуміє здатність юнаків і дівчат до глибокого усвідомлення своєї ментальності, поваги до рідного народу, історичного минулого держави України та включення до активної навчальної і предметно перетворювальної діяльності зі зміцнення і розвитку свого рідного краю, насамперед – “малої” батьківщини, культури та власної життєдіяльності. Можна стверджувати, що патріотизм, як інтегральне особистісне новоутворення дітей та молоді (за своєю природою) є досить складним і по-різному має формуватися у дитячому, підлітковому та юнацькому віці. На думку автора, виховання патріотичних почуттів досягає бажаних результатів лише тоді, коли воно проводиться в загальному педагогічному процесі, підтримується, закріплюється та поглиблюється в різних видах діяльності: зображальній, ігровій, трудовій, пов’язується зі святами, виконанням суспільно корисних дій. Тим самим, наголошує автор, у психології патріотизм розглядається як інтегральне утворення індивідуальної і суспільної свідомості, сутність якого визначається інтегративною, активно перетворювальною, регулятивною, ідентифікаційною та розвивальною функціями і зумовлюється

взаємодією психологічного та суспільного рівнів. Поняття патріотизму визначає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини [11].

Л.В. Канішевська вважає, що патріотизм – це не лише почуття любові й гордості за свою державу, але й внутрішня потреба в діяльності на благо своєї Батьківщини. Це найвища моральна норма поведінки людей, формою прояву якої є героїзм. Героїзм, наголошує автор, – це вимога соціального розвитку життя суспільства, це особлива форма патріотизму, яка ґрунтується на морально-психологічній готовності здійснити усвідомлену дію на благо свого народу і суспільства з виявом волі й мужності, здатності до подвигу і самопожертвування [7, С. 5].

І.Д. Бех, К.І. Чорна у Програмі патріотичного виховання дають нове визначення патріотизму. **Патріотизм** – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею. Автори наголошують, що на особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини, який виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму. Бути патріотом – означає духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатися до неї розумом і почуттями. В той же час патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисно радіти її успіхам, вдосконалення і служіння їй, поєднання своєї долі з її долею, а не любов до України здалека [13].

Таким чином, вивчення і аналіз енциклопедій, словників і психолого-педагогічної літератури засвідчують, що патріотизм характеризується любов'ю до Батьківщини; прив'язаністю до місця свого народження, проживання; прагненням жертвувати особистими інтересами на загальну користь; відданістю і прив'язаністю до Вітчизни, свого народу; готовністю до самопожертви і подвигу; любов'ю до культурного середовища; шанобливого ставленням людей до своєї країни; відповідальністю за її долю; сприянням успіхам держави у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені; гордістю за надбання національної культури; піклуванням про історичну долю держави; повагою до історичного минулого й успадкованих від нього традицій; співчуттям до страждань народу; негативним ставленням до соціальних пороків суспільства; соціальним почуттям, змістом якого є любов до Батьківщини.

Література:

- Військово-патріотичне виховання допризовників: Метод. рек. / Укл. М.Д. Зубалій. – К.: ІЗМН, 1998. – 60 с.
- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
- Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. та ін. Виховання патріотизму і формування культури міжнаціональних відносин учнів шкіл-інтернатів: Метод. рек. – К.: ВІПОЛ. – 1998. – 56 с.
- Настольный словарь. По всем отраслям знаний. – Т. 3. / Под ред. В.Р. Зотова и Ф. Толля. – СПб.: Изд. Ф. Толля. – 1864. – 1171 с.
- Новый энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, РИПОЛ КЛАССИК, 2004. – 1456 с.
- Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: Изд. «Мир и образование», 2005. – 896 с.
- Основи патріотичного виховання учнів шкіл-інтернатів для дітей сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, у позаурочний час: Метод. рек. Укл. Л.В. Канішевська. – К.: Ін-т педагогіки АПН України, 1997. – 14 с.
- Педагогический словарь: В 2 т. Т. 2 / Гл. ред. И.А. Каиров. – М.: Изд-во АПН, 1960. – С. 86.
- Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
- Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 514 с.
- Петронговський Р.Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Моногр. / За ред. М.В. Левківського. – Житомир: Полісся, 2003. – 192 с.
- Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П. Горбатенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
- Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І. Чорна. – К., 2006. – 39 с.
- Российский энциклопедический словарь: В 2 кн. Кн. 2 / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – 2015 с.
- Словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина и проф. Ф.Н. Петрова. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1949. – 806 с.
- Словарь русского языка: В 4 т. Т. 3 / АН СССР, Ин-т. русс. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русс. яз., 1981. – 1984. – 752 с.
- Словарь современного русского языка: Т. 9 / Ред. кол.: А.М. Бабкин, В.В. Виноградов и др. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1959. – 1483 с.
- Словарь философских терминов / Науч. ред. В.Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА, 2005. – 731 с.
- Сухомлинський В.О. Щоб у серці жила Батьківщина. – К.: Знання. – 1965. – 80 с.
- Сучасна українська енциклопедія: Т. 10. – Харків: Кн. клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2006. – 416 с.
- Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т.3 / Под ред. проф. Д. Ушакова. – М.: ТЕРРА, 1996. – 712 с.
- Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М. Попович. – 2-е вид., доп. – К.: ПВП “Всеуито”, 2001, Львів: ЛДКФ “Атлас”, 2001. – 1575 с.
- Філософський енциклопедичний словник / Редкол.: В.І. Шинкарук (гол. ред), Є.К. Бистрицький, М.О. Булотов та ін.; Наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. – К.: Абрис, 2002. – 746 с.